

Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarı(Sığır Vebası) The Rinderpest in the Ottoman State

*Mehmet Ak**

Özet

Sığır vebası, sığır türü büyükbaş hayvanlarda görülen ve etken maddesi virüs olan bir hastalıktır. Mikropla temas etmiş her türlü araç ile bulaşabilen hastalık kısa sürede büyük çaplı sığır ölümlerine neden olmuştur. Avrupa'da 18. yüzyılın başlarından itibaren belirli aralıklarla salgınlar halinde seyretmiş ve bu yüzyıl içerisinde milyonlarca hayvanı öldürmüştür. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda, özellikle Doksanüç Harbi'nden sonra, etkili olmaya başlamış ve bu yüzyılın son çeyreğinden itibaren görülme sıklığı arttığı gibi büyük çaplı sığır ölümlerine yol açmıştır. Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde, veterinerlik kurumunun oluşturulmasına ve fenni mücadele yollarının seçilerek hayvan sağlığı alanındaki gelişmelere ivme kazandırmıştır. Sığır vebası ile ilgili çalışmalar, Avrupa'da 18. yüzyılda büyük çaplı sığır ölümleri üzerine başlamış, ancak Osmanlı Devleti'nde salgınların artması üzerine İstanbul'da Bakteriyojihanede görevli bilim adamları tarafından, 19. yüzyılın sonlarında, hem hastalığın etkeninin bir virüs olduğu belirlenmiş hem de hastalığa karşı serum olarak bahsedilen aşı keşfedilmiştir. Aşıdan kısa vadede yararlanılmış ancak maddi yetersizlikler nedeniyle uzun vadede aşı geliştirilememiştir. İçeride bilgisizlik, yetersizlik, duyarsızlık ve ihmallerle hastalık belirli aralıklarla tekrarlayıp yayılırken uluslararası boyutta ticaret, savaşlar ve göçlerle taşınıp bulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren savaşlar ve ekonomik sıkıntılar içerisinde hastalığa karşı sıhhi tedbirler alınmaya çalışılmış ancak mali kaynak yetersizliği ve yetişmiş eleman eksikliği hastalıkla mücadelede verimli sonuçlar alınmasını engellemiştir. Hukuken de etkili bir mücadele yapılamamıştır. Sığır vebası salgınları çok fazla büyükbaş hayvan ölümüyle sonuçlandığı için tarım ve hayvancılığı doğrudan etkileyip devleti ve ahaliyi işgücü ve gelir kaybına uğratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veba, Salgın, Sığır Vebası, Veba-i Bakarı, Hayvan Hastalığı, Salgın Hastalık.

Abstract

Rinderpest is a disease, the main factor of which is virus and be seen among the cattle, such as beef. The disease led to the death of cattle in a great amount, in a short period, due to the any tools contacted to the virus. The disease went on its spreading process starting from the beginning of 18th century, with the epidemics, and killed millions of animals in the century. In the Ottoman State in the 19th century, the disease

* Doç. Dr., MEB-Antalya, mehmetak_07@hotmail.com

started to be effective especially after the war of Ninety-three, and while increasing the frequency of being observed, led to great cattle death. The disease also led to the institution of veterinary being formed and led to the acceleration of progress and the scientific ways' being chosen in the field of animal health. The studies on the rinderpest, started due to the cattle death in great amount in the 18th century; however, after the increase of the epidemics, in the Ottoman State until the end of the 19th century, both the actives of the disease being a virus was detected and also the vaccine which is mentioned as a serum for the disease was found by the scientists in the bacteriology in İstanbul. The vaccine was used in the short term; but due to financial deficiencies, the vaccine couldn't be developed in the long term. While the disease was repeating and spreading due to the facts of ignorance, inefficiency, insensitivity, and neglect, in the country, it went on spreading because of war, trade and migrations in international aspect. Beginning from the final quarter of the 19th century, there some precautions started to be taken; but, the lack of budget and the inadequacy of qualified staff, prevented the effective results being got, in the Ottoman State. Legally, effective struggle could not be done. As the rinderpest epidemics, led to the death of lots of cattle, it directly affected agriculture and livestock, and led to the loss of work power and income.

Keywords: Plague, Epidemics, Rinderpest, Animal Disease, Epidemic Disease.

Giriş

Hayvancılığın önemli bir işgücü ve gelir kaynağı olduğu Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren salgınlar halinde seyreden hayvan hastalıkları içerisinde en çok yaygınlık gösteren ve belirli aralıklarla ortaya çıkan hastalık arşiv belgelerinde veba-i bakarî olarak geçen sığır vebasıdır. Halk arasında sığır öleti, malkıran, mal ağrısı veya çor olarak bilinmektedir. Büyükbaş hayvanlardan sığır, öküz ve mandalarda görülen hastalığın etken maddesi virüstur. Bulaşıcı ve ölüm oranı yüksek olan hastalık kısa sürede yayılıp büyük çaplı hayvan ölümlerine yol açmaktadır.¹

Veba-i bakarî virüsü hayvanın vücuduna girer girmez hayvan hemen hastalanmaz. Kuru yerlerde birkaç gün, yaş ve nemli yerlerde bir aya kadar

¹ Hüseyin K. Urman, H. Cahit Özcan, Mustafa Arda, Namık Buharalılar, Fikret Tanzer, "Sığır Vebasının Klinik ve Patolojik Yönleri Üzerinde Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 20/4, (1973), s. 588-590; Selahattin Gürtürk, E. Finci, İ. Burgu, "Yurdumuz Sığırlarında Sığır Vebasısı Üzerine Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 21/1-2, (1974), s. 103; Hastalığın adlandırılması için bkz. MMZC., İ. 10/C. 1, (2 Teşrinisâni 1334/2 Kasım 1918); Nihal Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebasısı Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 10/3-4, (1963), s. 222; Osman Nuri, "İle-i Sâriye'yi Dünya Yüzünden Kaldırmanın Çaresi", *Mecmûa-i Fünûn-ı Baytariye*, 1/7, (1 Kanunievvel 1324/14 Aralık 1908), s. 205-206; Sığır vebasısı virüsü için bkz. Simon Küçükof, "Veba-i Bakarî Hakkında Muallim Arluan'ın Bir Raporu", *Mecmûa-i Fünûn-ı Baytariye*, 1/12, (15 Şubat 1324/28 Şubat 1909), s. 378-379.

yaşayabilen virüs, kan ve bağırsaklarda ürerken hastalık ilk belirtilerini üç ile dokuz gün arasında gösterir. İlk belirti vücut ısısının yükselmesi olup ısı 42 dereceye kadar çıkar. İştah kesikliği, susuzluk, tüylerde ürperme, geviş getirmeme, diş gıcırdatma, titreme, hızlı nefes, sık öksürük, burun akıntısı, ağızda köpüklü salya, inleme, gözlerde kızarma ve akıntı, dudakların iç tarafında ve diş etlerinde morarma ve yara oluşumu, sıkça ıkınma ile seyreden pis kokulu, kanlı ve sulu ishal hastalığın belli başlı belirtileridir. Hızla zayıflayıp gücünden düşen hayvanların gözleri, göz çukurlarına batmış vaziyettedir. Hasta ineklerin önce sütü azalır bir süre sonra tamamıyla kesilirken buzalacı inekler yavrularını atarlar. Hastalık dört ile yedi gün arasında sürerken iki haftayı geçmez. Bazı hayvanlar ishalin arkasından hastalığın ikinci veya üçüncü gününde, çoğu beşinci veya altıncı gününden sonra ölürlür. Veba-i bakarî virüsü hasta hayvanların ağız, mide, bağırsak, kan, gözyaşı, burun akıntısı, salya, idrar, et ve derisine temas eden her türlü araç ile ot, saman, gübre ve su vasıtasıyla bulaşır. Hasta veya hastalıktan yeni kurtulan hayvanlar hastalığın asıl taşıyıcılarından olup hasta hayvanlara bakanların mikroplu elleri, elbiseleri ve ayakkabıları ile hasta hayvanlarda kullanılan çul, ip ve yular bulaşma aracıdır. Hatta mikroplu gübre üzerinde dolaşan güvercinler ve tavuklar, ayakları ile mikrobu ot ve samana bulaştırıp hastalığın sağlımlara geçmesine yol açarlar. Yine köpekler hastalıktan ölmüş hayvanların leşlerini karıştırıp yerken ayakları ve ağızları ile taşıdıkları mikrobu samanlık veya otlığa bulaştırırlar.²

Salgınların Coğrafi Dağılımı ve Tabriyatı ile Yaşanan Gelişmeler

Veba-i bakarî hastalığı Asya, Avrupa ve Afrika'da savaşlar sırasında ortaya çıkıp birçok kayba yol açtığı gibi ilk büyük istila 1709 ile 1717 yılları arasında yaşanmıştır. Hastalık Tataristan'dan, Don ve Volga nehirleri boyunca yayılıp Moskova'ya ulaştıktan sonra Lehistan, Macaristan, Prusya, Avusturya, Güney Almanya, İsviçre, İtalya, Fransa, Hollanda ve İngiltere'ye bulaşır 1711 ile 1714 yılları arasında 1.500.000 hayvanın ölümüne neden olmuştur. Bu salgında sadece Roma havalesinde 35.000 sığır ölmüştür. Aynı salgının arkasından 1714 yılında İngiltere'de alınan önlemlerle kayıp 6.000 civarında iken Hollanda'da 300.000 sığır ölmüştür. Yeterli önlemler alınmadığı için 17. yüzyılın sonlarından itibaren izleyen elli yıl içerisinde abartılı rakamlar değilse veba-i bakarî'den telef olan hayvan miktarı sadece Almanya'da 30.000.000 iken bunlar dahil bütün Avrupa'da 200.000.000'a ulaşmıştır. Yine Avrupa'da 1740 ile 1750 yılları arasında hastalıktan 3.000.000 hayvan telef olurken yalnız Danimarka'da 1745 ile 1753 yılları arasında 2.000.000'dan fazla hayvan ölmüştür. İngiltere'de 1745 ile 1757 yılları arasında yaşanan veba-i bakarî salgını sırasında hastalığa maruz kalan 80.000 hayvan itlaf edilirken 3.000.000 sığır yok olmuştur.³

² Zeynel Özlü, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Hazırlanan İki Risale: Vebâ-yı Bakarî ve Zâtülcenb", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12/23, (2014), s. 102-103; "Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedabir (Veba-i Bakarî)", *Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmûası*, 7/61-63, (31 Mayıs 1332/13 Haziran 1916), s. 62-66, 74.

³ "Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedabir (Veba-i Bakarî)", s. 59-60; N. Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları", s. 226-227.

Salgınlar 19. yüzyılda da devam etmiş 1828 ile 1842 yılları arasında Macaristan'da 30.000 sığır ölmüştür. Mısır'da 1841 yılında 500.000 hayvan telef olurken 1844-1845 yıllarında Rusya'da 1.000.000 hayvan kaybedilmiştir. Hastalık Avusturya'ya da bulaşıp 1848 ile 1864 yılları arasında 75.000'den fazla hayvanın ölümüne neden olmuştur. Macaristan'da 1849'da tekrar görülen salgın 1865 yılına kadar 350.000 sığırı yok etmiştir. Aynı süreçte İtalya'da 50.000 sığır telef olmuştur. Veba-i bakarı 27 Temmuz 1865'de Baltık sahilindeki Reval şehrinden İngiltere'ye bulaştığı gibi 278.943 hayvan hastalığa maruz kalırken bu hayvanların 100.180'i itlaf edilmiş, 138.578'i ölmüş, 40.185'i de iyileşmiştir. Buradan da Hollanda'ya bulaşan hastalıktan 156.600 hayvanın 68.550'si ölürken 36.485'i itlaf edilmiş, 51.565'i iyileşmiştir. Fransa'da 1870-1871 yıllarında 100.000 hayvan telef olmuştur. Macaristan'da tekrar görülen hastalık 1873'e kadar 166.000 sığırın ölümüne neden olmuştur. Rusya'da 1885 ile 1893 yılları arasında hemen hemen her yıl tekrarlayan salgında 1.793.032 sığır telef olmuştur. Japonya'da 1892'de ortaya çıkan hastalıktan iki yıl içinde 10.000 hayvan ölmüş, 1908'de tekrar görüldüğü gibi 3.000'den fazla hayvan hastalığa yakalanmıştır. Güney Afrika'da Kab ve Transvaal'de 1897-1898 yıllarında 2.280.000 hayvan hastalıktan zayı olmuştur. Kafkasya'da 1890 ile 1898 yılları arasında 500.000 hayvan telef olmuştur. Mısır'da 1903'de yedi ay zarfında 70.000 sığır, veba-i bakarı'den telef olurken bu sayı 1906'ya kadar 500.000'e ulaşmış hatta 1903 ile 1910 yılları arasında toplamda 3.000.000 sığır ve 183.332 manda kaybedilmiştir. Birinci Dünya savaşı sırasında Kafkasya'dan, Karadeniz yoluyla Rusya'nın batısını saran hastalık komşu ülkelere de geçip 6.000.000 civarında sığırın ölümüyle sonuçlanmıştır.⁴

Veba-i bakarı salgınları çok eski dönemlerden beri var olup belirli dönemlerde, farklı coğrafyalarda ve toplumlarda büyükbaş hayvanlarda ciddi tahribatlara yol açmıştır. Baytarlık kurumu gelişmediği için hastalık ve etkeni yeterince tanımlanamamış ancak hastalıkla ilgili ilk eserler, 18. yüzyılın başında Avrupa'da yaşanan ilk büyük çaplı kırimdan sonra ortaya konulmaya başlanmıştır. Hastalık 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'da yerleşmiş ve birçok büyükbaş hayvanın ölümüne neden olmuştur. Bu süreçte dışarıdan hayvan ithal etmeyen İsviçre ve İspanya bir nebze de olsa hastalıktan korunabilmiş ancak hastalık Asya ve Afrika kıtalarında uzun süre devam etmiştir.⁵ Bu tür salgınlarla mücadelede ilkçağlardan beri birçok toplumda baytarlık tababeti vardır ancak 18. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'yı kasıp kavuran sığır vebası ile baş etmek için modern anlamda ilk veteriner okulu 1762 yılında Fransa'nın Lyon kentinde açılmış ve böylece okullaşma süreci hız kazanmıştır. Bundan bir yüz yıl sonra İngiltere'nin Edinburg Veteriner Koleji Profesörü John Gamfgee, Avrupa'yı sığır vebası

⁴ "Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedabir (Veba-i Bakarı)", s. 60-61; N. Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları", s. 228-229.

⁵ "Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedabir (Veba-i Bakarı)", s. 59-61; N. Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları", s. 221-222.

salgınlarından korumak düşüncesiyle bir kongre toplanmasını teklif edince 14-18 Temmuz 1863'te Hamburg'da ilk milletlerarası veteriner kongresi toplanmıştır. Veba-i bakarî ile ilgili çalışmalar öncelikle Avrupa'da başlamış ancak hastalığın etkenine dair kesin bir sonuç elde edilememiştir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın sonunda, İstanbul'da Bakteriyolojihane'de, Nikol ve Adil Bey tarafından yapılan çalışmalar neticesinde 1902 yılında hastalığa süzgeçleri geçen bir virüsün yol açtığı belirlenip önemli bir aşama katedilmiştir.⁶

Osmanlı Devleti'nde Salgınlar ve Etkileri ile Alınan Tedbirler

Dünyanın büyük bir bölümünde veba-i bakarî salgınları yaşanırken Osmanlı Devleti'nde salgına dair 19. yüzyıla kadar herhangi bir bilgi yoktur. Tanzimat'tan sonra 1847'den itibaren veba-i bakarî salgınları belirli aralıklarla görülmeye başlanmıştır. Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif, sığır vebasını, Osmanlı Devleti topraklarına Doksanüç Harbi'nden sonra muhacirler tarafından getirilen bir felaket olarak nitelendirmektedir. Gerçekten de 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra Osmanlı Devleti'nin doğu illerinde büyük çaplı kayıplara sebep olan salgın, yurdun birçok yerine yayılmış ve bundan sonra ülke genelinde görülme sıklığı artmıştır. Böylece veba-i bakarî başta olmak üzere salgın hayvan hastalıkları ile mücadele için sivil baytarlara ihtiyaç duyulunca 1842'de faaliyete geçen Askeri Baytar Mektebine bir süre sonra sivil öğrenci de alınmaya başlanmış ancak bu uygulama ile ihtiyaç karşılanamayınca 1889 yılında Mülkiye Baytar Mektebi açılmıştır.⁷

19. yüzyılda belirli aralıklarla salgınlarla seyreden veba-i bakarî hastalığı bazen birkaç yıl sürüp, geniş çaplı hayvan kırımlarına neden olduğu gibi devleti ve ahaliyi ciddi anlamda gelir kaybına uğratmıştır. Hastalık 1887 yılında

⁶ Nihal Erk, "Veteriner Tababeti Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 4/3-4, (1957), s. 139-143; N. Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları", s. 221, 227, 231; Nihal Erk, "A Short History of Rinderpest in Turkey", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 22/3-4, (1975), s. 76; Nihal Erk, "Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerine Yeni Araştırmalar I", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 6/1-2, (1959), s. 81-83; Lyon Baytar Mektebi için bkz. Subhi Edhem, *Newsâl-i Baytari*, Agob Matyosyan Matbaası, Dersaadet 1334, s. 100.

⁷ N. Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları", s. 230; Nihal Erk, "Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerine Yeni Araştırmalar II", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 6/3-4, (1959), s. 284-285; Ferruh Dinçer, "Türkiye'de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerinde Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 26/3-4, (1979), s. 4; Osmanlı Devleti'nde askeri ve sivil baytar mektepleri için bkz. Subhi Edhem, *Newsâl-i Baytari*, s. 21-28; Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn*, Haz. Mehmet Çetin Börekçi, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 112; Zeynel Özlü, "19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Veterinerlik Mesleği ile İlgili Bir Değerlendirme", *Belleten*, LXXVI/275, (2012), s. 242-243; Kasım Kırbıyık, "Baytarlık", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 5, (1992), s. 281-282.

İstanbul'da Kâğıthane semtinde ortaya çıkarken⁸ İstanbul'da görülen salgın Rusya'dan getirilen hayvanlardan bulaşmıştır. Bunun üzerine Karadeniz'den İstanbul'a gelecek her türlü hayvanın muayenesi için Karadeniz Boğazı Tahaffüzhanesinde bir baytar bulundurulması zorunluluğu doğmuş ancak bütün sınır kapılarında baytar istihdam edilemediği için sağlıklı bir kontrol mekanizması oluşturulamamıştır. Salgınlar nedeniyle Anadolu'da hayvan sayısı azalıp, fiyatlar artınca Rusya'dan hayvan ithal edilmeye başlanmış ancak muayene işlemleri sağlıklı yapılamadığı için hastalık sınırlardan kolayca taşınmıştır.⁹ Aynı yıllardaki salgın, Çifteler Harasındaki sığır varlığını da önemli ölçüde etkilemiştir.¹⁰ Dönem içerisinde Ankara, İzmir ve Diyarbakır'da ortaya çıkan salgını önlemek için 1889 yılında askeri ve mülkiye baytarlarından oluşan bir komisyon teşkil edilip gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır.¹¹ Veba-i bakarı, zatülceb hastalığı ile teşhis yönünden karıştırılınca doğru teşhis için bu hastalıklar hakkında birer risale hazırlanıp askeri ve mülkiye baytarlarına verilmesi gündeme gelmiştir.¹² Bu çerçevede Saruhan'dan gelen sığırlardan, Senirkent ahalesinin hayvanlarına bulaşıp bir hayli telefata yol açan hastalık önce zatülceb zannedilmiş ancak daha sonra veba-i bakarı olduğu anlaşılmıştır.¹³ Hastalık, 1891 yılında Antalya'da salgınla seyrederken sancağa hayvan giriş ve çıkışı yasaklanmıştır.¹⁴

Veba-i bakarı salgınları sığırlarda büyük çaplı kırımlara yol açtığı gibi 1889 yılında Karahisarısahib sancağının Sandıklı kazasında görülen salgında birkaç gün içinde 1.000 baştan fazla hayvan telef olmuştur.¹⁵ Hastalık sığırlarda görülmesine rağmen 1890'da Keçiborlu'da, veba-i bakarı'den iki gün içinde 55 karasığır, 20 çift öküzü, 300 keçi ve 75 koyun telef olmuştur.¹⁶ Hastalığın Keçiborlu'da yaptığı tahribat %60'a ulaşmış ancak gönderilen baytar ve alınan

⁸ BOA., DH.MKT., 1389/122, (9 Rebi'ü'l-âhir 1304/5 Ocak 1887).

⁹ BOA., DH.MKT., 1399/84, (20 Cemâzi-yel-evvel 1304/14 Şubat 1887); Gümrüklerde baytar olmadığı için Rusya'dan gelen hayvanlar, ya gelişigüzel muayene edilmekte ya da serbestçe geçmektedir ki bu durum hastalığın bulaşmasına zemin hazırlamaktadır. "Erzurum Vilayeti Hayvanat-ı Bakariyesinin Islah ve Teksiri", *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmûası*, 4/29-30, (31 Ağustos 1329/13 Eylül 1913), s. 497.

¹⁰ Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/2, (2009), s. 348.

¹¹ BOA., DH.MKT., 1590/75, (2 Cemâzi-yel-âhir 1306/3 Şubat 1889).

¹² BOA., DH.MKT., 1672/31, (12 Rebi'ü'l-evvel 1307/6 Kasım 1889).

¹³ BOA., DH.MKT., 1653/36, (6 Muharrem 1307/2 Eylül 1889); BOA., DH.MKT., 1667/108, (21 Safer 1307/17 Ekim 1889); BOA., DH.MKT., 1674/46, (21 Rebi'ü'l-evvel 1307/15 Kasım 1889).

¹⁴ BOA., DH.MKT., 1840/40, (29 Şevvâl 1308/7 Haziran 1891).

¹⁵ BOA., Y.PRK.TNF., 2/50, (6 Zilhicce 1306/3 Ağustos 1889).

¹⁶ BOA., DH.MKT., 1750/121, (27 Zilhicce 1307/14 Ağustos 1890).

tedbirler neticesinde bir süre sonra yavaşladığı gibi %30'a düşmüştür.¹⁷ Aynı dönemde hastalık Isparta yöresinde yayılmış ve çoğu çift hayvanı olmak üzere 4.000'e yakın hayvan telef olmuştur. Buradan çevreye de bulaşmış ve Konya havalisinde de hayvan kırımını başlamıştır. Bunun üzerine, vilayette bulunan baytar Isparta'ya görevlendirildiği için en yakın yerden iki üç baytar gönderilmesi istenmiştir.¹⁸ Bir süre sonra Yozgat'ta görülen veba-i bakarî, Sorgun ve Maden'deki hayvanların %60'ının ölümüne neden olmuş ve kayıp miktarı 3.000'i geçmiştir.¹⁹ Yozgat genelinde bu salgında ölen hayvan miktarı 30.000 civarındadır. Aynı dönemde Aydın'da görülen salgında 1896 ile 1898 yılları arasında 58.500 baş hayvan ölmüştür.²⁰

Veba-i bakarî salgınları Osmanlı Devleti topraklarında belirli aralıklarla devam etmekle²¹ birlikte Anadolu ve İstanbul çevresinde 1906 yılında salgına yol açmış ve üç dört yıl zarfında 180.000 baş hayvan telef olmuştur.²² Yine aynı tarihte Halep vilayet baytarlığından bildirildiğine göre Cisreşsuur kazasında ahali tarafından zamanında haber verilmediği için salgından 1.293 baş hayvan ölmüştür.²³ Veba-i bakarî, 1910 yılında Adana, Erzurum, Hüdavendigar, Konya ve Mamûretü'l-aziz vilayetleri ile Biga, İzmid ve Karesi sancaklarında salgına yol açmıştır. Baytar heyeti raporuna göre uygulanan sıkı kordon sayesinde eski salgınlara göre %80 hafifleyen hastalığın telefât miktarı %10'a kadar düşmüştür. Meclisi Mebusan'da geçen bir tartışmada ülke genelinde 1910 yılında veba-i bakarî'den telef olan hayvan miktarını Halep mebusu Ali Cenani Bey 90.000 olarak ifade etmiş ancak Ziraat nazırı vekili ve Umur-ı Baytariye Müdürü Mehmet Ali Bey, 5.900 olduğunu söylemiştir. Bir başka kaynakta da bu salgın sırasında ölen hayvan sayısının 22.101 olduğu ifade edilmektedir ancak sadece Adana yöresindeki baytarların Tanin gazetesine verdikleri bilgiye göre Ceyhan'da 17.000, Kadirli'de 2.000 hayvan telef olmuştur. Baytarlar kayıtlara geçmeyen hayvan ölümlerinden de bahsetmektedirler ki bunlar da göz önünde bulundurulduğu zaman, nazır vekilinin belirttiği rakamlar politik ve çok azdır. Hatta bu süreçte Anadolu'da salgın artınca hudutlardan geçip hayvanlarına bulaşma ihtimaline karşı Rus hükümeti hududa baytar göndermeyi teklif

¹⁷ BOA., DH.MKT., 1758/65, (23 Muharrem 1308/8 Eylül 1890); BOA., DH.MKT., 1775/113, (14 Rebi'ül-evvel 1308/28 Ekim 1890).

¹⁸ BOA., DH.MKT., 1674/46, (5 Cemâzi-yel-evvel 1308/17 Aralık 1890); BOA., DH.MKT., 1793/154, (8 Cemâzi-yel-evvel 1308/20 Aralık 1890); BOA., DH.MKT., 1800/87, (18 Cemâzi-yel-âhir 1308/29 Ocak 1891).

¹⁹ BOA., İ.OM., 5/1316Ca-3, (24 Cemâzi-yel-evvel 1316/10 Ekim 1898).

²⁰ N. Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları", s. 232.

²¹ Osmanlı Devleti'nde, 1893, 1894, 1898, 1899 ve 1905 yıllarında da sığır vebası salgınları yaşanmıştır. N. Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları", s. 230; N. Erk, "A Short History of Rinderpest in Turkey", s. 76.

²² BOA., BEO., 2829/212118, (22 Rebi'ül-evvel 1324/16 Mayıs 1906).

²³ BOA., DH.MKT., 1083/17, (30 Rebi'ül-evvel 1324/24 Mayıs 1906).

etmiştir.²⁴ Telefata miktarı Meclisi Mebusan'da 1911 yılında geçen başka bir tartışmada Muş mebusu Keygam Efendi tarafından 500.000 olarak ifade edilmiştir. Bu sırada Van, Bitlis ve Erzurum'u kasıp kavuran salgın, Musul'a da bulaşmış ve bu dört vilayeti mahvetmiştir.²⁵ Bitlis, Muş ve Genç'te etkili olan veba-i bakarı'den dolayı çift hayvanı başta olmak üzere büyükbaş hayvanın çoğu kırılmıştır. Muş ve kazalarındaki hayvanların üçte ikisi telef olmuştur. Bitlis genelinde 29.367 baş inek, tosun, öküz ve mandanın salgından öldüğü vali vekili tarafından merkeze bildirilmiştir. Yine telef olan bu hayvanların toplam değeri 6.608.270 kuruş olarak belirlenmiştir. Eğer tedbir alınmazsa kalan hayvanların da telef olacağı ve ziraatın atıl kalacağı ifade edilmektedir. Bilhassa salgının yol açtığı telefata yüzünden ziraat ehli mahrum kalmıştır. Dönem içerisinde çift sürme, ekim, dikim, hasat ve taşıma yanında et, süt, yoğurt, peynir ve deri üretimi açısından bakıldığı zaman hayvanların kırılması yöre ahalisini ekonomik olarak oldukça yıpratmıştır. Hastalık başladıktan sonra bölgeye baytar gönderilmiş ancak bunlar ulaşana kadar salgın yayılmış ve zayıf miktarı artmıştır. Tedbir olarak kordon uygulaması ile zararın azaltılabileceği düşünülmüş ve bölgede sürekli baytar bulundurmanın gerekli tedbirlerin alınması açısından yararlı olacağı ifade edilmiştir.²⁶

Biga mutasarrıfının deyişiyle "*Hesapsız hayvanat-ı bakarıyenin zayıflama sebebiyet veren ve ehl-i ziraatı çift sürerken öküzle merkep koşmaya mecbur kılan*" veba-i bakarı'den dolayı 1913 yılına gelene kadar son beş altı yıl içinde 600.000'e yakın hayvan telef olduğu gibi salgın hâlâ birçok yerde devam etmektedir.²⁷ Yine Balkan Harbi sırasında Bulgaristan'a da sıçrayan salgından Trakya bölgesinde 1912 ile 1914 yılları arasında 28.591 hayvan ölmüştür.²⁸ Birinci Cihan Harbi sırasında da salgın etkili olup Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Beyin 1918 yılında Meclisi Mebusan'da verdiği bilgiye göre veba-i bakarı'ye maruz kalan 1914'de 50.000 hayvanın 4.300'ü, 1915'de 218.000 hayvanın 33.000'i, 1916'da 147.000 hayvanın 18.000'i telef olmuştur. Diğerleri serum ile aşılama ve alınan sıhhi tedbirler sayesinde kurtulmuştur. Ayrıca 1917 yılında hastalığa maruz kalan hayvan 77.000 olup bunlardan 15.000'ine hastalık bulaşmış ve 5.990'ı telef olmuş, 48.000 hayvan ise serum ile aşılanmıştır. Yine aşı yapılmak üzere hastalık baş gösteren yerlere 2.498 litre serum gönderilmiştir. Seferberlikten sonra 1915'den itibaren hastalığın artmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan biri hayvanlarla harp levazımatı ve iaşe nakliyatı yapıldığı için hastalık yayılma imkanı bulmuştur. Yine asker alma merkezlerinde hayvanlar toplanıp

²⁴ MMZC., İ. 71/C. 1, (30 Mart 1326/12 Nisan 1910); N. Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları", s. 233; Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanın*, s. 132, 172-173.

²⁵ MMZC., İ. 87/C. 1, (16 Nisan 1327/29 Nisan 1911).

²⁶ BOA., DH.İD., 106/7, (18 Cemâzi-yel-evvel 1329/17 Mayıs 1911).

²⁷ BOA., DH.İD., 106/11, (12 Cemâzi-yel-âhir 1331/9 Mayıs 1913).

²⁸ "Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedabir (Veba-i Bakarı)", s. 62; N. Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları", s. 233.

muayene edilirken herhangi bir yerden bulaşık bir hayvan gelmişse mikrop diğerlerine de bulaşmıştır. Seferberlik nedeniyle mülkiye baytarları silahaltına alınınca taşrada hastalıklara anında müdahale edecek baytar kalmamıştır. Kordon uygulaması için gerekli zabıta ve jandarma seferberlikten dolayı istihdam edilememiş ve kalıcı güvenlik önlemleri alınamamıştır. Bir defa korunma tedbirlerini içeren kanun etkili bir şekilde uygulanamamıştır. Bunlar savaş ortamında hastalığın artma nedenleri arasında sayılabilir.²⁹

Öte yandan hastalığa karşı direnç sığırların ırki özelliklerine göre değişmektedir. En hassas Kırım, Odesa, Kars, Halep ve Mısır ırklarıdır. Bunlar ve melezleri hastalığa çabuk tutulup çoğu telef olurken Rumeli'nin yoz sığır ırkları nispeten, Anadolu'daki karasığırlar ise çok dirençlidir. Sığırların cinsine göre telefat miktarları da değişmektedir. Ölüm oranı Kırım ineklerinde %80'i aşarken Rumeli sığırlarında %60, Anadolu sığırlarında ise %40 civarındadır. Hastalığa karşı direnç gösteren mandalar olup bunlarda telefat %30'a kadar inerken %70'i hastalıktan kurtulduğu gibi telef olanlar genellikle malaklardır.³⁰

Veba-i bakari'nin yayılmasında duyarsız davranışlar da etkilidir. Mesela Tüccar Hafız Mehmet ve Hacı İbrahim, satın aldıkları 980 baş karasığır ile 80 balya deriyi hastalık bulunan yerlerden geçirip İzmid yoluyla getirmişler ve açıkça sıhhi kuralları ihlal etmişlerdir.³¹ Yine Çatalca'ya bağlı Dedeler ve Hadımköy, veba-i bakari salgını nedeniyle kordon altına alınmış ancak celeplere ait hayvanlar, yasak olmasına rağmen Hadımköy polis komiseri tarafından jandarma ve muhtarların da yardımı ile kordon dışına çıkarılmıştır.³² Benzer bir olayda, Bandırma'da görev yapan hayvan muayene memuru İshak Efendi, veba-i bakari'ye tutulmuş bir kısım hayvanı iskeleden geçirtmek suretiyle hastalığın yayılmasına sebep olduğu gerekçesiyle şikayet edilmiştir.³³ Hayvan tüccarları hastalığın taşınmasında ve bulaşmasında etkili olup Suriye havalisinde sıklıkla görülen veba-i bakari salgınları hayvan tüccarları vasıtasıyla bulaştırılmıştır.³⁴

Hastalığa karşı ahali de yeterince duyarlı değildi. Veba-i bakari salgını bulunan yerlerde uygulanan kordonlardan gizlice hayvan kaçırınlar, hasta hayvan etinden pastırma ve sucuk imal edip satanlar ile sıhhi kurallara uymayanlar vardı.³⁵ Hastalık ile mücadele için gerekli masrafları karşılamak üzere bir yerden bir başka yere sevk edilen hayvanlardan alınan muayene

²⁹ MMZC., İ. 63/C. 1, (5 Mart 1334/5 Mart 1918).

³⁰ Baytar Nikolaki, "Veba-i Bakari Serumu ve Tedavi-i Bi-l-masl", *Mecmua-i Fünun-ı Baytarîye*, 1/3, (1 Teşrinievvel 1324/14 Ekim 1908), s. 85; "Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi Lazım Gelen Tedabir (Veba-i Bakari)", s. 64; Mandalardaki telefat oranı için bkz. Z. Özlü, "Vebâ-yı Bakari ve Zâtülceb", s. 103.

³¹ BOA., DH.MKT., 1755/100, (12 Muharrem 1308/28 Ağustos 1890).

³² BOA., DH.MKT., 1083/17, (30 Rebi'ül-evvel 1324/24 Mayıs 1906).

³³ BOA., DH.MKT., 1144/42, (20 Zilhicce 1324/4 Şubat 1907).

³⁴ "Suriye Vilayetinin Emval-i Umumiye-i Hayvaniyesi", *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, 4/28, (30 Haziran 1329/13 Temmuz 1913), s. 380

³⁵ BOA., DH.MKT., 1773/23, (5 Rebi'ül-evvel 1308/19 Ekim 1890).

resminden dolayı hayvan sahipleri hayvanlarını muayene ettirmeden kaçırmakta ve hastalığın yayılmasına neden olmaktadır.³⁶ Yine hastalık sonunda ahırlar temizlenip arındırılmadığı için mikrop uygun ortamda tekrar üremekte ve salgına yol açmaktadır.³⁷ Salgınlar sırasında ahali sıhhi kurallara uymadığı gibi hayvanların derileri yüzüldükten sonra leşlerinin ortada bırakılması hastalığı daha geniş bir alana yaymaktadır.³⁸ Ayrıca Birinci Dünya Savaşının başlarında, 1914 yılında, Lapseki, Karesi ve Irak'ta salgın başlayınca Irak'tan çevreye hastalığın yayılmasına karşı Urfa, Nusaybin ve Musul'da tesis edilen güvenlik noktalarına rağmen Kürt Süleyman Ağanın kaçırdığı veba-i bakarîli hayvanlarla hastalık Halep vilayetine bulaşmıştır. Ne yazık ki mülkiye baytarları seferberlik nedeniyle askere alındıkları için hastalığa zamanında müdahale edilememiş ve Halep'te telefat bir hayli artmıştır.³⁹

Yanlış politikalar da salgınlarda etkili olup Anadolu'da geçit yerleri ile pazar ve panayırlarda bulunan muayene memurlarının kaldırılarak Rumeli'ye gönderilmeleri kontrol aksadığı için hastalığın Anadolu coğrafyasında yayılmasında etkili olmuştur.⁴⁰ Taşradaki devlet görevlilerinin veba-i bakarî salgınlarına karşı duyarsız kalıp salgının yayılmasına ve hayvanların telef olmasına neden oldukları durumlar da vardır. Halep mebusu Mehmet Bahaeddin Beyin, Meclisi Mebusan'daki ifadesine göre 1908 yılında Halep vilayetine bağlı bir kazada çıkan salgın üzerine kaza kaymakamı salgını vilayete bildirmiş ancak vali ne bir cevap vermiş, ne de bir baytar göndermiştir. Salgın nedeniyle büyükbaş hayvanların tamamı telef olmuştur. Hastalık 1909 yılında kazada tekrar zuhur edince bu defa kaymakam vilayete bildirmemiştir. Sebebi sorulunca da vilayete yazdım yazdım cevap verilmedi ve baytar gönderilmedi, onun için beyhudedir demiştir.⁴¹ Yine Basra mebusu Mehmet Hilmi Efendi Meclisi Mebusan'da, ismini belirtmediği, bir vali vekilinin hastalığa karşı vurdumduymazlığını dile getirmektedir. İaşe için bir sancaktan buğday taşıtmak isteyen vali vekiline, sancak mutasarrıfı, sancakta veba-i bakarî olduğunu bildirip buğdayın denizyolu veya demiryolu ile taşınmasını tavsiye etmiş ancak vali vekili bunu dikkate almadığı gibi 30.000 hayvanın telef olmasına neden olmuştur. Bu tür duyarsızlıklar ülkede ziraatı tehdit etmekte ve halkı açlık tehlikesi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Çünkü veba-i bakarî salgınlarından dolayı çift hayvanı telef olduğu için bir çift öküzün fiyatı 300 liraya kadar çıkmıştır. Eğer böyle devam ederse bunlar da satılacak ve satılınca da çift sürecek, hasat edecek, kağını çekecek hayvan bulunamayacağı için ziraat ehli zor durumda kalacaktır.⁴²

³⁶ BOA., DH.MKT., 1299/78, (25 Şa'ban 1326/22 Eylül 1908).

³⁷ MMZC., İ. 71/C. 1, (30 Mart 1326/12 Nisan 1910).

³⁸ BOA., DH.MB.HPS.M., 8/86, (13 Zilka'de 1331/14 Ekim 1913).

³⁹ MMZC., İ. 73/C. 1, (21 Mart 1334/21 Mart 1918).

⁴⁰ MMZC., İ. 71/C. 1, (30 Mart 1326/12 Nisan 1910).

⁴¹ MMZC., İ. 35/C. 1, (22 Kânunusani 1326/14 Şubat 1911).

⁴² MMZC., İ. 73/C. 1, (21 Mart 1334/21 Mart 1918).

Vebe-i bakari hastalığı, yaylak ve kışlak arasında hareketli bir yapıya sahip olan konargöçerlerin hayvanlarıyla da yayıldığı gibi Konya havalisinde 1912'de görülen salgını yöredeki Keçili Yörükleri ile diğer konargöçerler bulaştırmıştır. Yine 1916 yılında Tekeli Yörükleri, 5.000'den fazla hayvan ile Karahisarısahib çevresinde yayladıktan sonra kışlamak üzere Ödemiş ve Tire yoluyla Burgaz ovası, Torbalı ve Selçuk çevresine dağılıp bu mıntukada vebe-i bakari'nin yayılmasına neden olmuşlardır. Bunların, Ahmetli köyü arazisinde bıraktıkları hayvan leşleri ile bulaşan hastalıktan 2 sığır Zabıta-i Sıhhiye Komisyonunca itlaf edilirken köyün diğer 377 baş sığırının aşılanıp hastalığa karşı korunması için serum istenmiştir. Bu şekilde zirai ve iktisadi durum zarar görünce hastalığın yayılmasını engellemek için konargöçerlerin münasip yerlere iskanı gündeme gelmiştir.⁴³

Vebe-i bakari salgınları taşradaki halkı ekonomik olarak oldukça sarsmıştır. Konya havalisinde 1893 yılında vebe-i bakari salgını ile birlikte yaşanan kuraklıktan dolayı ahalinin hem hayvanı telef olmuş hem de tarım üretimi düşmüştür. Özellikle hayvanı telef olan köylüler iskelelere götürmekle yükümlü oldukları zahirenin yarısının affını istemişlerdir.⁴⁴ Yine vebe-i bakari'den çift hayvanı tamamen telef olan Ankara'nın Hisar köyünden 34 haneye devlet tarafından kefalet-i müteselsile ile Ziraat Bankası'ndan verilmek üzere 10.200 kuruş para ayrılmıştır.⁴⁵ Develi'nin Sindelhöyük köyü muhtarı, vebe-i bakari salgınında hayvanlarının büyük bir kısmı telef olunca fakir düştüklerini ifade edip telef olan hayvanların vergisinin yarısı için indirim talep etmiştir.⁴⁶ Bolu'nun Gerede kazasında vebe-i bakari'den dolayı çift hayvanı telef olunca muhtaç konuma düşen ahali için kefalet-i müteselsile ile Ziraat Bankası'ndan verilmek üzere 8.000 kuruş ayrılmıştır.⁴⁷ Ayrıca Muş mebusu İlyas Sami Efendi ve arkadaşları Bitlis'te vebe-i bakari salgını nedeniyle zarar gören kişilere Ziraat Bankası'ndan kefalet-i müteselsile ile faizsiz para verilmesi için Meclisi Mebusan'da kanun teklifi vermişlerdir.⁴⁸

Suriye ve Musul çevresinde 1908 yılında geniş bir alanda salgına yol açan vebe-i bakari'den dolayı hayvan sayısı azalınca bölgede hem et üretimi düşmüş hem de ziraat atıl kalmıştır.⁴⁹ Vebe-i bakari birçok yerde hayvan kırımına neden olunca toprağı işleyecek hayvan kalmadığı için ziraat ülke genelinde büyük oranda zarar görmüş ve halk yoksullaşmıştır. Hayvan sayısı azalınca üretim düşmüş, hayvanların ve hayvan ürünlerinin fiyatları da artmıştır. Ülkede yaşanan salgın ve uzun süreli telefatar hayvan cinslerini de bozmuştur. Mesela boy,

⁴³ BOA., DH.İD., 85/30, (22 Rebi'ül-evvel 1330/11 Mart 1912); BOA., DH.İ.UM.EK., 81/24, (23 Safer 1335/19 Aralık 1916).

⁴⁴ BOA., DH.MKT., 2038/49, (14 Cemâzi-yel-âhir 1310/3 Ocak 1893).

⁴⁵ BOA., BEO., 2317/173730, (5 Safer 1322/21 Nisan 1904).

⁴⁶ BOA., BEO., 2490/186731, (18 Zilka'de 1322/24 Ocak 1905).

⁴⁷ BOA., BEO., 2784/208772, (22 Muharrem 1324/18 Mart 1906).

⁴⁸ MMZC., İ. 71/C. 1, (21 Mart 1327/3 Nisan 1911).

⁴⁹ BOA., DH.MKT., 2648/85, (10 Şevvâl 1326/5 Kasım 1908).

ağırlık, güç, süt ve yağ verimi bakımından dünyaca beğenilen Suriye yöresinin Beledî, Halep, Bâliye ve Rumeli'nin Selvi gibi yerli sığır ırkları veba-i bakari'den kırılıp sayıları azalmış, boyları da kısalmıştır. Bu çerçevede Ziraat nezaretinin hayvancılığa yeterince önem vermediği dile getirilmekte ve nezaret eleştirilmektedir. Saruhan mebusu Ali Haydar Bey, meşrutiyetin ilanını müteakip Ziraat nezaretinin birinci vazifesinin salgınların önünü almak olduğu halde nezaretin bu işe ehemmiyet vermediğini ve veba-i bakari'nin olanca dehşetiyle devam edip milyonlarca hayvanı telef ettiğini dile getirmektedir. Hastalıkla mücadele edilmeden ülkede açılan hara ve hayvan depolarının da ölü yatırım olduğunu ve bir işe yaramayacağını ifade etmektedir. Yine Selanik mebusu Velahof Efendi 1911 yılında Meclisi Mebusan'daki konuşmasında ülkenin %72'sinin ziraatla uğraştığını ve devlet gelirlerinin %80'inin ziraatla uğraşan ahali tarafından karşılandığını söylemektedir ki bu durumda ziraatın en önemli aracının hayvancılık olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.⁵⁰

Mamûretü'l-aziz vilayetinde yaşanan veba-i bakari salgını nedeniyle öküzlerin çektiği kağnılardan istifade edilemediği için hububat ve levazımat, merkeplerle taşınmıştır.⁵¹ Salgınlar nedeniyle hayvan sayısı azalıp, ziraat zarar görünce iki buçuk yaşına kadar işe yarar tüm büyükbaş hayvanlar ile iki buçuk yaşından on yaşına kadar damızlığa elverişli inekler, on iki yaşına kadar çiftte elverişli öküzler ve beş yaşına kadar boğaların kesimi yasaklanmıştır.⁵²

Hayvan hastalıklarına karşı alınacak tedbirleri belirlemek ve hastalığı ortadan kaldırmak için 1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye idaresinde bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyon her pazartesi günü Tıbbiyede toplanmaya başlamıştır. Bazen hastalıkların teşhisinde sorunlar yaşandığı için tedbirler hususunda bu komisyonun alacağı karara göre hareket edilecektir.⁵³ Ancak bu komisyonda bulunan baytar üye sayısı azdır. Diğer ülkelerde aynı komisyonda 10 ile 12 baytar bulunurken Osmanlı Devleti'nde 3 baytar yer almaktadır. Bu duruma baytarlar tepki gösterince, 1910 yılında komisyonun baytar üye sayısı 12 kişiye çıkarılmıştır.⁵⁴

Veba-i bakari hastalığının yayılmasını engellemek için çeşitli tedbirler alınmış, salgın mahallinde hastalık tamamen geçse bile Sıhhiye nezaretinden izin

⁵⁰ MMZC., İ. 71/C. 1, (30 Mart 1326/12 Nisan 1910); MMZC., İ. 87/C. 1, (16 Nisan 1327/29 Nisan 1911); MMZC., İ. 87/C. 2, (16 Nisan 1327/29 Nisan 1911); Veba-i bakari nedeniyle yozlaşan sığır ırkları için bkz. Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, s. 112.

⁵¹ BOA., DH.İ.UM.EK., 72/67, (14 Zilka'de 1332/4 Ekim 1914); BOA., DH.İ.UM.EK., 73/47, (14 Zilhicce 1332/3 Kasım 1914).

⁵² BOA., DH.İ.UM.EK., 13/65, (22 Cemâzi-yel-evvel 1334/27 Mart 1916).

⁵³ BOA., DH.MKT., 1604/21, (10 Receb 1306/12 Mart 1889); BOA., DH.MKT., 1609/20, (22 Receb 1306/24 Mart 1889); BOA., DH.MKT., 1619/70, (24 Şa'bân 1306/25 Nisan 1889); BOA., DH.MKT., 1625/15, (26 Ramazan 1306/26 Mayıs 1889).

⁵⁴ MMZC., İ. 71/C. 1, (30 Mart 1326/12 Nisan 1910).

verilmedikçe deri, boynuz ve yün başta olmak üzere her türlü hayvan ürününün dışarıya ihracı da içeride işlettilmesi de yasaklanmıştır. Hastalık olmayan yerlerden de hem canlı hayvanlar hem hayvan ürünleri için temiz şehadetnamesi alma zorunluluğu getirilmiştir. Belirli noktalarda baytar muayenesine tabi tutulan hayvanlar ile her türlü hayvan ürünü hastalık şüphesi taşıyorsa geçişlerine izin verilir, şehadetnameleri yoksa kabul edilmezdi. Veba-i bakarî salgını bulunan yerlerden her türlü hayvan ve ürününün dışarıya çıkarılması yasak olup şehadetnameler üzerine hastalık mutlaka yazılır ve bunların çıkışını engellemek üzere bir sıhhiye kordonu teşkil edilirdi.⁵⁵ Mesela Ankara havalisinden Avrupa'ya ihraç edilecek tiftik ve yapağının veba-i bakarî olmayan yerlerden toplanıp temiz olduğuna dair şehadetname alınması şartıyla ihracına izin verilmiştir. Çünkü bu endişenin temelinde veba-i bakarî mikrobunun taşınarak bulaşma ihtimali vardır.⁵⁶ Yine Bulgaristan ve Doğu Rumeli Kapıkethüdalığı ile yapılan yazışmalardan anlaşıldığı üzere sığır, koyun, yün, deri, içyağı, boynuz ve tırnak gibi ürünlerin çıkarıldığı yerlerde 30 kilometre mesafede 40 gün içerisinde hastalık görülmemişse temiz kabul edilmekte ve buna göre görevli memurlar veya baytarlar tarafından temiz şehadetnamesi verilmektedir. İthalatta da sığır ve koyun gibi hayvanların geçtikleri yerlerde hiçbir hastalığın bulunmadığının şehadetnamelere işlenmesi gerekmektedir. Tüccarlar, taşıma sırasında görevli memurlardan aldıkları bu şehadetnameleri mutlaka yanlarında bulundurmaları zorundadır.⁵⁷

Veba-i bakarî salgınlarına karşı sıhhi tedbirleri almak üzere baytar görevlendirmek sıkça başvurulan bir yöntem olup Adana ve Halep'te 1886'da patlak veren ve beş altı aydır devam eden veba-i bakarî salgını ile mücadele için görevlendirilen baytarların aldıkları tedbirler sonucunda salgın Adana'da önemli ölçüde yavaşlamış ancak Halep'te salgının önüne tam olarak geçilememiştir.⁵⁸

Veba-i bakarî salgını ile mücadele mülkiye baytarlarının görevi iken taşranın ihtiyacını karşılayacak yeterli baytar bulunmamaktadır. Bu nedenle ihtiyaç duyulan mülkiye baytarı yetiştirilinceye kadar bazı salgın yerlerine askeri baytarlar gönderilmiştir.⁵⁹ Hayvan hastalıklarına karşı vilayetlerde askeri ve

⁵⁵ BOA., DH.MKT., 1567/46, (18 Rebî'ül-evvel 1306/22 Kasım 1888); BOA., DH.MKT., 1572/54, (5 Rebî'ül-âhîr 1306/9 Aralık 1888); BOA., DH.MKT., 1597/91, (22 Cemâzi-yel-âhîr 1306/23 Şubat 1889); BOA., DH.MKT., 1609/116, (24 Receb 1306/26 Mart 1889); BOA., DH.MKT., 1685/96, (7 Cemâzi-yel-evvel 1307/30 Aralık 1889).

⁵⁶ BOA., DH.MKT., 1717/6, (20 Şa'bân 1307/11 Nisan 1890); BOA., DH.MKT., 1726/56, (8 Şevvâl 1307/ 28 Mayıs 1890).

⁵⁷ BOA., DH.MKT., 1984/45, (15 Muharrem 1310/9 Ağustos 1892); BOA., DH.MKT., 33/46, (22 Şevvâl 1310/9 Mayıs 1893).

⁵⁸ BOA., DH.MKT., 1580/70, (28 Rebî'ül-evvel 1306/25 Aralık 1886).

⁵⁹ BOA., DH.MKT., 1663/104, (8 Safer 1307/4 Ekim 1889).

mülkiye baytarı bulundurulması gerekmesine rağmen bunların maaş ve harcırahlarının ödenmesi hususu sorun olduğu gibi hazine tarafından, Ticaret ve Nafia nezareti bütçesine eklenmesi uygun görülmemiştir. Çözüm vekaletler bütçesinden Ticaret ve Nafia nezareti bütçesine aktarılarak bulunmuştur. Veba-i bakarı salgını devam eden yerlere acilen baytar gönderilmesi gerektiği için tayin olunan baytarların maaş ve harcırahlarının bir an önce ödenmesi istenmiştir.⁶⁰ Bir süre sonra baytarların maaş ve harcırahları Ticaret ve Nafia nezaretinden tahsis edilmiştir.⁶¹ Hüdavendigâr vilayetinde çıkan hayvan hastalıkları ile mücadele için merkez vilayette bulunan Umumi Baytar Müfettişinden başka her liva merkezi ile dışarıdan getirilen hayvanların geçiş noktalarında birer baytar istihdamıyla toplam sekiz baytarın görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Gerek bunların maaşlarına ve gerek yapılacak Tahaffuzhaneler masrafına harcanmak üzere ticaret hayvanlarından alınan muayene harçlarının karşılık gösterilmesi talep edilmiştir.⁶² Yozgat ve Aydın'da veba-i bakarı'ya karşı hayvanlara yapılacak serum için gönderilecek baytar heyeti ile beraber komisyon azasından Harbiye Baytar Sınıfı Muallimi ve Baytar Ameliyat Mektebi Müdürü Galip Beyin maaş ve harcırahının hayvan muayene rüsümünden ödenmesi istenmiştir.⁶³ Yine ihraç edilecek hayvanlar ile ürünlerinin muayenesi amacıyla İnebolu, Samsun, Sinop, Trabzon ve diğer Anadolu sahillerinde birer baytar bulundurulması gerekli ise de maaşlarına karşılık para bulunmadığı için tayin işlemi gerçekleşmemiştir.⁶⁴

Veba-i bakarı hastalığı ile mücadelede maddi kaynak sıkıntısı olup çare arayışları içerisinde gerekli masrafın belediye gelirlerinden ve mal sandıklarından ödenmesi talimatı verilmiştir. Mesela Eskişehir'de görülen hastalıkla mücadele için gerekli olan meblağın mal sandığından ödenmesi istenmiştir.⁶⁵ Bir süre sonra hayvan hastalıkları ile mücadele için gerekli masrafların orman ve maden hasılatından karşılanması gündeme gelmiştir.⁶⁶ Dönem içerisinde hastalıklarla mücadele etmek adına her türlü masrafi karşılamak üzere bir türlü bütçeden yeterli ödenek ayrılamamıştır. Mesela 1910 yılında Tanin gazetesinin haberine göre bulaşıcı hayvan hastalıkları ve özellikle sığır vebası ile mücadele için Mısır'da 7.000.000 lira, Rusya'da 17.000.000 lira harcanırken Osmanlı Devleti'nde sadece 150.000 kuruş ayrılabilmiştir.⁶⁷

⁶⁰ BOA., Y.PRK.TNF., 3/8, (8 Şa'bân 1308/19 Mart 1891); BOA., DH.MKT., 1820/40, (8 Şa'bân 1308/19 Mart 1891).

⁶¹ BOA., DH.MKT., 1879/84, (15 Rebî'ü'l-evvel 1309/19 Ekim 1891).

⁶² BOA., BEO., 216/16175, (23 Zilka'de 1310/8 Haziran 1893); BOA., BEO., 525/39374, (3 Cemâzi-yel-âhir 1312/2 Aralık 1894).

⁶³ BOA., İ.OM., 5/1316B-4, (12 Receb 1316/26 Kasım 1898).

⁶⁴ BOA., DH.MKT., 2188/13, (29 Zilka'de 1316/10 Nisan 1899).

⁶⁵ BOA., DH.MKT., 1912/19, (16 Cemâzi-yel-âhir 1309/17 Ocak 1892); BOA., DH.MKT., 1912/121, (16 Cemâzi-yel-âhir 1309/17 Ocak 1892).

⁶⁶ BOA., BEO., 520/38978, (25 Cemâzi-yel-evvel 1312/24 Kasım 1894).

⁶⁷ MMZC., İ. 71/C. 1, (30 Mart 1326/12 Nisan 1910); MMZC., İ. 88/C. 2, (18 Nisan 1327/1 Mayıs 1911); Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, s. 116-117, 124.

Baytar maaş ve harcırahı için ödenek yetersizliği yanında ülkede yeterli baytar da yoktur. Osmanlı Devleti'nde, 1910 yılına gelindiğinde toplam mülkiye baytarı sayısı 180'dir. Bunların hemen hemen yarısı Rumeli ve İstanbul'da görevli olduklarından Anadolu'da birçok vilayette baytar bulunmamaktadır. Baytar sayısı az olunca salgınlara zamanında müdahale edilememekte ve hastalık kısa sürede yayılmaktadır. Ülke genelinde ihtiyaç duyulan toplam baytar sayısı 1911 yılında 518 olarak belirlenmiştir. Bu nedenle baytar sayısını arttırmak gerekmektedir. Dönem içerisinde Baytar Mektebinden yılda 10 veya 12 baytar mezun olmaktadır. Mektepte yapılacak ıslahatla yıllık 24 ile 30 arasında baytar mezun edilip ihtiyaç karşılanmaya çalışılmaktadır. Her yere baytar gönderilemediği için kısa vadede yararlanmak amacıyla bir de Baytar Tatbikat Mektebi açılmıştır. Eğitim süresi iki yıl olan okuldan yıllık 40 ile 50 arasında eleman yetiştirmek hedeflenmektedir. Bunlar baytarlara yardım etmek, sıhhi kuralları uygulamak ve aşı yapmak üzere taşrada görevlendirilecektir. Bu çalışmalar üzerine 1916 yılında Osmanlı Devleti'nde baytar sayısı 250'ye ulaşmış ancak başka ülkelerle kıyaslandığı zaman bu yetersizdir. Mesela aynı tarihte Almanya'da bulunan baytar sayısı 6.000'dir. Bu şartlarda ülkede bulunan 47.000.000 baş sığır, beygir, katır, merkep, koyun ve keçiye 250 baytarla hizmet götürmek çok güçtür.⁶⁸

Veba-i bakari'ye karşı herhangi bir ilaç olmadığı için çoğu zaman baytar göndermek de bir işe yaramamaktadır ancak hastalığa karşı Bakteriyolojihane müdürü Doktor Nikol tarafından bir serum keşfedilmiş ve ilk defa Halkalı Ziraat Mektebi çiftliğinde zuhur eden veba-i bakariye karşı Doktor Refik ve Baytar Refik Beyler tarafından tatbik edilip olumlu sonuçlar alınmıştır. Serumun masrafları devlet tarafından karşılanıp, hastalık mikrobu taşıyan hayvanlardan alınan virüslü kan ile hastalıktan kurtulan hayvanlardan alınan kandan elde edilen serum, karma usulde deri altına şırınga ile zerk edilmiştir. Nitekim Doktor Nikol, Adil Bey ve Doktor Refik Beyin ekip çalışmaları neticesinde Bakteriyolojihane'de serum üretimine başlanmıştır. Hatta bu serumun Orman Maadin ve Ziraat nezaretinin teşvikiyle hastalık çıkan başka bir yerde uygulanması kararlaştırılmıştır. Bakteriyolojihane'de 500 şişeden fazla serum hazırlandığı gibi 1898 yılında Aydın ve Yozgat'ta görülen veba-i bakari salgını sırasında Beşinci Şube Baytar Müfettişi Abdullah Efendi, Miralay Galip Bey ve Doktor Refik Beylerden oluşturulan bir komisyon yeteri kadar şişe serum ile hastalığın şiddetle hüküm sürdüğü Yozgat'a gönderilmiştir. Komisyon tarafından burada serum uygulanmış ve elde edilen verilere göre uygulamadan önce %45 olan telefat miktarı uygulamadan sonra %0,28'e düşmüştür.⁶⁹

⁶⁸ MMZC., İ. 71/C. 1, (30 Mart 1326/12 Nisan 1910); MMZC., İ. 87/C. 1, (16 Nisan 1327/29 Nisan 1911); MMZC., İ. 88/C. 1, (18 Nisan 1327/1 Mayıs 1911); "Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedabir (Veba-i Bakari)", s. 62.

⁶⁹ BOA., BEO., 1176/88157, (26 Rebi'ül-evvel 1316/14 Ağustos 1898); BOA., İ.O.M., 5/1316Ca-4, (22 Cemâzi-yel-evvel 1316/8 Ekim 1898); BOA., İ.O.M., 5/1316Ca-3, (24

Bakteriyolojihane'de serum üretimi devam etmiş ve veba-i bakarı salgını olan yerlere 2.000 şişe serum daha gönderilmiştir.⁷⁰ Serum üretimini arttırmak için nakit sıkıntısı yaşanmış ancak gerekli masrafın, Bakteriyolojihane'ye tahsisi hususu Orman Maadin ve Ziraat nezaretinden talep edilmiştir.⁷¹ Aydın'da 1904 yılında salgına yol açan veba-i bakarı'nın aşırı derecede telefata yol açmaması için 3.000 doz serum istenmiş ancak 1.500 doz gönderilebilmiştir. Tekrar 2.000 doz istenmiş ancak bu defa 1.000 doz gönderilmiştir. Çünkü son üç ayda çeşitli yerlere 35.000 doz serum gönderildiği için serum yetiştirmekte sıkıntı çekilmektedir.⁷² Aynı tarihte Karahisarısahib sancağında salgına neden olan veba-i bakarı, Konya vilayetinden bulaşmakla birlikte hastalığın yayılmasını engellemek için fenni tedbirleri uygulamak ve aşı yapmak üzere serum ile baytar gönderilmiştir.⁷³ Serum ihtiyacı ve talep artınca yeterli üretimi sağlamak amacıyla Mülkiye Baytar Mektebi arsası üzerinde bir Bakteriyolojihane tesisi yapılması zorunluluğu da doğmuştur.⁷⁴ Bunun yanında 1911 yılında Van ve Bitlis'teki veba-i bakarı salgını ile mücadele için gönderilen serum şişelerinden birçoğu yolda kırılmış, büyük bir kısmı da donmuş ve yerine ulaşmamıştır. Devlet, Musul'a serum gönderemediği gibi baytar göndermekten ve sıhhi kuralları icra ettirmekten başka çare bulamamıştır. Ancak Erzincan serum laboratuvarı tamamlanırsa Musul'a serum gönderilebilecektir.⁷⁵ İstanbul'dan gönderilen

Cemâzi-yel-evvel 1316/10 Ekim 1898); *BOA., BEO.*, 1209/90669, (26 Cemâzi-yel-evvel 1316/12 Ekim 1898); Serumun hazırlanışı, uygulama yöntem ve miktarı ile Yozgat'taki sonuçlar için bkz. Baytar Nikolaki, "Veba-i Bakarı Serum ve Tedavi-i Bi-l-masl", s. 80-84; Veba-i bakarı serumundan, yurtiçinde ve yurtdışında yapılan uygulamalardan da olumlu sonuçlar alınmış olup, 1901 yılında ortalama telefata miktarı %95,3 iken, karma usulde yapılan aşılardan sonra bu oran %1,5'e düşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Nuri, "Veba-i Bakarıye Dair Neşrolunan Taharriyat", *Mecmûa-i Fünûn-ı Baytariye*, 1/6, (1 Teşrinievvel 1324/14 Kasım 1908), s. 172-182; Veba-i bakarı serumunun uygulanışı ve tesiri için bkz. Doktor Nicolle, "Veba-i Bakarı Serum", *Ceride-i Baytariye ve Ziraiye*, 1/1, (1 Teşrinisani 1315/13 Kasım 1899), s. 9-11; Baytar Armenak, "Veba-i Bakarı Serum Müessir'dir", *Mecmûa-i Fünûn-ı Baytariye*, 1/10, (15 Kanunısani 1324/28 Ocak 1909), s. 302-304; "Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedabir (Veba-i Bakarı)", s. 67-69; İlk Bakteriyolojihane, Nikol'un İstanbul'a geldiği 1894 yılında İstanbul'da açıldığı gibi müdürü Nikol, yardımcısı Mustafa Adil olup bunlar, veba-i bakarı ve serum alanında önemli çalışmalar yapmışlardır. Nihal Erk, "İlk Türk Bakteriyologlarından Adil Mustafa", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 15/1, (1968), s. 25-26; Sığır vebası serumu için ayrıca bkz. Esin Karlıkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Uygulanan Aşı ve Serumlar ile Bunların Üretildiği Kuruluşlar", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 16/3, (1999), s. 175.

⁷⁰ *BOA., BEO.*, 1216/91177, (13 Cemâzi-yel-âhir 1316/29 Ekim 1898).

⁷¹ *BOA., BEO.*, 1437/107760, (6 Şevvâl 1317/7 Şubat 1900).

⁷² *BOA., BEO.*, 2456/184135, (21 Ramazan 1322/29 Kasım 1904).

⁷³ *BOA., BEO.*, 2456/184159, (22 Ramazan 1322/30 Kasım 1904).

⁷⁴ *BOA., BEO.*, 2705/202844, (21 Ramazan 1323/19 Kasım 1905).

⁷⁵ *MMZC.*, İ. 87/C. 1, (16 Nisan 1327/29 Nisan 1911).

serumun yolda donarak bozulması nedeniyle işe yaramaması üzerine Ankara mebusu Mehmet Talat Bey Meclisi Mebusan'da yaptığı konuşmada Halep ve Diyarbakır'de de birer serum üretim laboratuvarının açılması gerektiğini öne sürmüştür. Serum olmadan bir yere sadece baytar göndermek yeterli değildir. Çünkü hayvanlar salgından kırılırken baytarlar için denetimden öteye bir şey yapmak oldukça zordur. Bu nedenle serum ve baytar, hastalıkla mücadele için önemli iki husustur.⁷⁶ Yine Birinci Dünya savaşının başlarında Adana, Konya, Edirne, Halep, Suriye, Mamûretü'l-aziz, Diyarbakır, İzmid, Karesi, Beyrut ve Kalaisultanıye'deki veba-i bakarî salgınlarının seferberlik nedeniyle toplanan hayvanlardan orduya ait hayvanlara bulaşma ihtimaline karşı 5.000 doz serum talep edilmiştir.⁷⁷

Hastalığın herhangi bir ilacı olmamakla birlikte salgın çıkmadan önce aşılama yöntemiyle hastalığa karşı bağışıklık kazandırmak en önemli yöntemdi. Bunun yolu serum olarak bahsedilen aşı olup, serum üretimi için mevcut Bakteriyojihaneye yetersizdi ve yıllık üretim 1.000 litre idi. Oysa ülkenin yıllık 10.000 litre serum ihtiyacı vardı. Buna binaen 1910 yılında bütçeden ayrılan kaynak ile Erzincan'da yapımına başlanan Bakteriyojihanenin 1911 yılı Haziran veya Temmuz ayı içerisinde bitirilip, 2.000 litre serum üretimi hedeflenmekteydi. Ayrıca İstanbul'daki Bakteriyojihaneye için ayrılan tahsisat ile burası genişletilip 1912 yılından itibaren burada da 8.000 litreye kadar serum üretililecek ve böylece ülkenin ihtiyacı karşılanabilecekti.⁷⁸ Erzincan Bakteriyojihanesi 1912 yılında faaliyete geçtiği gibi İstanbul ile birlikte bu iki Bakteriyojihanede 1913'e kadar serum üretimi için 70 civarında hayvan bulunurken bundan sonra hayvan sayısı 320'ye çıkarılmış hatta Eskişehir'de de bir Bakteriyojihaneye yapılıp 1915 yılında serum üretimi başlamıştır. Bu Bakteriyojihanelerde 1912'de İstanbul'da 1.735 litre, Erzincan'da 1.188 litre olmak üzere toplam 2.923 litre; 1913'de İstanbul'da 2.110 litre, Erzincan'da 1.782 litre olmak üzere toplam 3.892 litre; 1914'de İstanbul'da 3.849 litre, Erzincan'da 1.714 litre olmak üzere toplam 5.563 litre; 1915'de İstanbul'da 2.143 litre, Erzincan'da 3.217 litre ve yeni devreye giren Eskişehir'de 3.267 litre olmak üzere toplam 8.627 litre serum üretimi gerçekleştirilmiştir. Hayvan başına ortalama 50 gram serum uygulanıp 1912'de 58.460 baş, 1913'de 77.840 baş, 1914'de 111.260 baş, 1915'de 152.540 baş hayvan aşılanmıştır.⁷⁹

Veba-i bakarî'ye karşı Nikol'un serumu keşfi önemli bir gelişme olup aşılama yöntemiyle uygulanan serumun yararı anlaşılınca Paris Pasteur Enstitüsü tarafından da onaylanmıştır. Çevre ülkeler bundan faydalanıp hastalığı önemli

⁷⁶ MMZC., İ. 88/C. 1, (18 Nisan 1327/1 Mayıs 1911); MMZC., İ. 88/C. 2, (18 Nisan 1327/ 1 Mayıs 1911).

⁷⁷ BOA., DH.İD., 102/41, (12 Şevvâl 1332/3 Eylül 1914); BOA., DH.İD., 102/42, (7 Zilka'de 1332/27 Eylül 1914).

⁷⁸ MMZC., İ. 87/C. 1, (16 Nisan 1327/29 Nisan 1911).

⁷⁹ "Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi Lazım Gelen Tedabir (Veba-i Bakarî)", s. 68.

ölçüde bertaraf ederken aşının geliştirilmesi ve uygulama işine yeterince önem verilmediği için Osmanlı Devleti topraklarında hastalık ve telefata devam etmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nden serum alıp Hindistan'a ve Mısır'a göndermiş, buralardaki uygulamalardan başarılı sonuçlar elde edilmiş hatta bu usul üzerinde çalışmalarını ve aşılamaı devam ettirmişlerdir. Yine Ruslar, serum ile aşılama usulünü Osmanlı Devleti'nden öğrenmiş ve bunu geliştirmişler hatta önemli bir aşama kaydedip 1908 yılına gelindiğinde hastalığı ciddi ölçüde söndürmüşlerdir. Oysa serum, Osmanlı Devleti'nde tesir bakımından geliştirilememiştir. Hatta serum devlet tarafından verilmesi gerekirken sahtesini yapan, suyu serum diye satıp ahaliyi dolandıran devlet memurları olmuş ancak bunlara karşı Meclisi Mebusan'da da ifade edildiği gibi herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır.⁸⁰

Baytar gönderme ve serum ile aşılama dışında hastalığı önlemeye yönelik çeşitli tedbirler bulunmaktadır. Taşradaki bütün idari birimlere 1889 yılında gönderilen yazıda salgın hayvan hastalıklarında silsile yoluyla bilginin taşradan merkeze aktarılması istenmektedir. Hastalık durumunda mahalle ve köy muhtarları ile ihtiyar meclisleri nahiye müdürlerine, müdürler kaza kaymakamlarına, kaymakamlar liva'ya, liva mutasarrıfları da 24 saat içerisinde vilayete bildirmekle yükümlüdürler. Buradan da nezarete bildirilecek ve hastalığın çıktığı yere en yakın mülkiye ve askeri baytarlarına bilgi verilerek bunlar tarafından hastalığın türü belirlenip gerekli tedbir en kısa sürede alınacaktır.⁸¹ Bir defa hastalığa zamanında müdahale etmek ve yayılmasını engellemek için hem salgın mahallindeki ahalinin hem de taşradaki idarecilerin durumu acilen merkeze bildirmeleri gerekmektedir.⁸² Baytar, hastalık mahalline ulaşmış hastalığı teşhis ettikten sonra hazırladığı mazbataları bağlı olduğu baytar müfettişliği aracılığı ile nezarete bildirmek zorundadır.⁸³ Hatta ahalden hayvan hastalıklarını zamanında bildirmeyenler, adliye çıkarılıp sorgulanacaklar ve 25 kuruş nakit ceza ile cezalandırılacaklardır ancak bu ceza caydırıcı değildir.⁸⁴ İhbar hususunda, hükümete haber verilirse birtakım tedbirler alınıp alım satımın yasaklanacağını düşünen ahali, fenni tedbirlerden çekinmektedir ki uygulamalar hakkında ikna edici ve yeterli bilgi sahibi değildir. Yine Ticaret ve Ziraat nazırı

⁸⁰ Baytar Nikolaki, "Veba-i Bakarı Serumı ve Tedavi-i Bi-l-masl", s. 80-84; *MMZC.*, İ. 71/C. 1, (30 Mart 1326/12 Nisan 1910).

⁸¹ *BOA.*, *DH.MKT.*, 1679/5, (10 Rebî'ü'l-âhir 1307/4 Aralık 1889).

⁸² *BOA.*, *DH.MKT.*, 2586/34, (1 Zilka'de 1319/9 Şubat 1902); *BOA.*, *DH.MKT.*, 2586/50, (1 Zilka'de 1319/9 Şubat 1902).

⁸³ "Emraz-ı Sâriye Zuhurunda Mazbata ve Cedvelin Suret-i Tanzim İrsaline ve Marazın Zuhur ve İndifai ve Tarz-ı İhbarına Dair Tarifnamedir", *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmûası*, 6/49-51, (31 Mayıs 1331/13 Haziran 1915), s. 78.

⁸⁴ *BOA.*, *DH.HMŞ.*, 21/51, (7 Zilka'de 1327/20 Kasım 1909); *BOA.*, *DH.MUİ.*, 114/6, (11 Receb 1328/19 Temmuz 1910); *BOA.*, *DH.HMŞ.*, 19/77, (4 Muharrem 1330/25 Aralık 1911); *BOA.*, *DH.MB.HPS.*, 144/5, (9 Muharrem 1330/30 Aralık 1911).

Mustafa Şeref Bey, 5 Mart 1918'de Meclisi Mebusan'da yaptığı konuşmada ahalinin ihbar hususuna yeterince önem vermemesinin nedenini hayvan fiyatları artmasına rağmen itlaf edilen hayvanlar için ödenen tazminatın yetersizliğine bağlamaktadır.⁸⁵

Vebe-i bakarî salgınları ile mücadele etmek üzere hastalığa karşı alınacak tedbirleri içeren bir risale, baytar komisyonu tarafından hazırlanmış, bütün vilayetlere ve müstakil mutasarrıflıklara gönderilmiştir.⁸⁶ Yine vebe-i bakarî ve diğer hayvan hastalıklarının yayılmasına karşı Avrupa'da uygulanan sıhhi şartların Osmanlı Devleti topraklarında çıkan salgınlara karşı da uygulanması için Avrupa'da neşredilen fenni bir baytar gazetesinin her ay sonunda tercüme edilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁷ Hastalıkla etkili bir şekilde mücadele etmek için 1893 yılında Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi hazırlanıp ilk önce Bursa'da uygulamaya konulmuştur.⁸⁸

Baytarlar, taşradaki hayvan hastalıklarıyla ilgili cetvelleri düzenleyip, sıhhiye dairesine göndermekle de yükümlüdürler ancak genellikle köylere gidemedikleri için buralarda hayvan hastalıklarından anlayan kişilerden alınan malumata göre gerekli cetvelleri, belediyeler hazırlayıp onaylamaktadır.⁸⁹ Yine köylerde devriye görevi yürüten jandarmalar, hayvan hastalıkları hakkında bilgi toplamak ve idari birimlere bilgi vermekle sorumlu tutulmuştur.⁹⁰

Vebe-i bakarî salgınlarının yayılmasını önlemek için hastalığa tutulmuş hayvanların, baytar raporu doğrultusunda değerlerinin üçte biri, yarısı veya üçte ikisine kadar değişen oranlarda bedelleri sahiplerine ödenip hayvanlar itlaf edilmiştir.⁹¹ Ayrıca salgın mahalli, belirli sınırlar içerisinde kordon altına alınıp giriş ve çıkışlar yasaklamak suretiyle hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Mesela 1889 yılında İzmir ve çevresinde salgın nedeniyle şimendifer ve denizyolu hattı kontrol altında iken karayolu Hereke tarafından sıhhi kordon ile çevrilip çeşitli hayvan ürünlerinin giriş ve çıkışı yasaklanmıştır.⁹²

⁸⁵ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanın*, s. 131-132; *MMZC.*, İ. 63/C. 1, (5 Mart 1334/5 Mart 1918).

⁸⁶ *BOA.*, *DH.MKT.*, 1715/79, (17 Şa'bân 1307/8 Nisan 1890); Ayrıca bkz. Z. Özlü, "Vebâ-yı Bakarî ve Zâtülcenb", s. 103-109.

⁸⁷ *BOA.*, *BEO.*, 66/4906, (16 Safer 1310/9 Eylül 1892).

⁸⁸ N. Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları", s. 230.

⁸⁹ *BOA.*, *DH.MKT.*, 1692/68, (3 Cemâzi-yel-âhir 1307/25 Ocak 1890); Mesela Çatalca ve Büyükçekmece'de hayvan hastalıkları hakkında araştırma yapmak ve köylerden bilgi toplamak üzere Çatalca belediye çavuşu Mehmet Efendi görevlendirilmiştir. *BOA.*, *DH.MKT.*, 308/55, (19 Cemâzi-yel-evvel 1312/18 Kasım 1894).

⁹⁰ *BOA.*, *DH.HMŞ.*, 21/51, (7 Zilka'de 1327/20 Kasım 1909); *BOA.*, *DH.HMŞ.*, 19/77, (4 Muharrem 1330/25 Aralık 1911); *BOA.*, *DH.MB.HPS.*, 144/5, (9 Muharrem 1330/30 Aralık 1911).

⁹¹ *BOA.*, *DH.MKT.*, 1386/59, (24 Rebî'ü'l-evvel 1304/21 Aralık 1886).

⁹² *BOA.*, *DH.MKT.*, 1598/82, (25 Cemâzi-yel-âhir 1306/26 Şubat 1889).

Hastalıktan telef olan hayvanlar ile deri ve kırıntılarının sıhhi şartlara göre gömülmesi gerektiği gibi bu durum matbuat idaresine yazılıp gazeteler aracılığı ile de ilan ettirilmiştir.⁹³ Veba-i bakarı'ye tutulan hayvanları kordon uygulamasına göre daha dar bir alanda bir yere kapatıp karantina altına alarak sağlamlarla karıştırmamak da alınan önemli bir tedbirdir.⁹⁴ Bu çerçevede Sandıklı kazasının Kızık ve Kargın köyleri ile İçil sancağının Barcın yaylağında 1893 yılında baş gösteren veba-i bakarı salgınında bir hayli hayvan telef olmuştur. Öncelikle kordon uygulamasına gidilip giriş ve çıkışlar kontrol altına alınmıştır. Baytar komisyonunun hazırladığı tedbirler çerçevesinde hastalığa tutulan hayvanların değeri belirlenip bunun üçte biri sahiplerine ödenmek suretiyle hayvanlar itlaf edilip leşleri derin çukurlara gömülerek üzerlerine kireç dökülmüştür. Ayrıca hasta hayvanların bakımını yapanların üstü tütsülenip ayakkabıları bakır mahlûlüyle temizlenmiştir. Aynı dönemde Adana, İçil, Kozan, Osmaniye ve Payas'da görülen salgına karşı uygulanan benzer fenni tedbirlerle hastalık önemli ölçüde kontrol altına alınmıştır.⁹⁵ Aydın ve Yozgat'ta 1898 yılında görülen salgın sırasında baytarlarla serum gönderilip birçok tedbir alındığı gibi hastalığa tutulan hayvanlar, diğerlerinden ayrılıp karantinaya alınmıştır. Sağlam hayvanların hastalık olmayan yerlere, kırlara ve meralara çıkarılıp hastalıklı hayvanlarla karıştırılmaması istenmiştir. Yine ölenlerin, üç metre derinlikte çukurlar kazılarak gömülüp üzerlerine kireç dökülmesi ve çukurların yakınına hayvan yaklaştırılmaması bildirilmiştir.⁹⁶

Veba-i bakarı, 1906 yılında Anadolu ve İstanbul çevresinde salgına yol açıp geniş bir alana yayıldığı zaman derhal baytar gönderilip bulaşık olan yerler kordon altına alınmış ve kordon içerisinde fenni temizlik tedbirleri uygulamaya konulmuştur. Kordon uygulaması sırasında en önemli hususlardan birisi kordon güvenliğinin sağlanmasıydı ki çevreye hastalığın yayılmasını önlemek açısından önemlidir. Bu nedenle kordon uygulamasının olduğu yerlere bayrak veya levhalar dikilip kordon mevkiinde bekçi veya jandarmalar bulundurulmuştur. Yine hastalık tehdidi altındaki hayvanlara serum ile aşı yapmak koruyucu bir önlem olup hastalıkla mücadelede en etkili yollardan birisidir ancak hastalık olmadığı dönemlerde tüm ülkedeki hayvanların aşılansak bağışıklığın sağlanması gerekmektedir. Veba-i bakarı salgınları ilgili birimlere ne kadar erken haber verilirse o kadar kısa sürede baytar gönderme ve tedbir alma imkanı vardır. Hastalıktan ölen hayvanlar yanında baytar kararı ile itlaf edilen hayvan

⁹³ BOA., DH.MKT., 1652/139, (4 Muharrem 1307/31 Ağustos 1889).

⁹⁴ BOA., DH.MKT., 1879/20, (1 Cemâzi-yel-evvel 1309/3 Aralık 1891).

⁹⁵ BOA., DH.MKT., 2040/30, (19 Cemâzi-yel-âhir 1310/8 Ocak 1893); BOA., DH.MKT., 7/45, (5 Muharrem 1311/19 Temmuz 1893).

⁹⁶ BOA., BEO., 1209/90669, (26 Cemâzi-yel-evvel 1316/12 Ekim 1898); Mısır'da çıkan salgın sırasında da Umur-ı Baytariye Reisi tarafından benzer tedbirler alınmıştı. "Veba-i Bakarıye Karşı Tedabir", *Mecmûa-i Fünûn-ı Baytariye*, 1/4, (15 Teşrinievvel 1324/28 Ekim 1908), s. 115.

leşlerinin derin çukurlara gömülüp üzerine sönmemiş kireç dökmek hastalık mikrobunun yayılmasını engellemek açısından önemli bir sıhhi tedbirdir. Hasta hayvanların, hastalık olmayan yerlere sevki engellenirken hasta hayvanlar sağlamlardan ayrılıp karantina altına alınmıştır. Mikrop taşıma ihtimaline karşı tavuklar kümese kapatılıp, köpekler bağlanmıştır. Kordon içerisinden dışarıya her türlü hayvan ile hastalık taşıyabilecek eşyanın çıkarılması yasaklanmıştır. Hastalıkla mücadele için kıl, yapağı, tiftik, deri, boynuz, tırnak, kemik ve her türlü hayvan ürünleri ile ot ve saman gibi taşınabilecek maddelerin pazarlanması engellenmiştir. Özellikle hastalık şüphesi ile itlaf edilen ve hastalıktan ölen hayvanların derileri parçalanarak gömülmüştür ki böylece bu hayvanların derilerinin satılması ve hastalığı taşınması önlenmiştir. Hatta ot ve saman gibi maddeler yakılmıştır. Çünkü hastalık olsa bile insanlar hayvanlarını veya bu tür ürünleri satmakta ve hasta hayvanlar ucuz pahalı elden çıkarılmaktadır. Yine hasta veya hastalık şüphesi bulunan hayvanların etlerinin satılmasına, gömülen hayvanların çıkarılmasına, derilerinin yüzülmesine ve satılmasına müsaade edilmemektedir. Pazar ve panayırlar, hasta hayvanlar satıldığı için veba-i bakarî'nin yayılmasında etkilidir. Hastalık olan yerlerde pazar ve panayırların kurdurulmaması ve hasta hayvan ile temasta bulunan kişilerin sağlam hayvanların yanına gitmemesi, gidecekleri zaman elbise ve ayakkabılarının temizlenmesi hatalığın yayılmasını önlemeye yönelik önemli tedbirlerdendir. Veba-i bakarîli hayvanlar ile temasta bulunanların hamamda, elbiselerinin ise kaynar su ile yıkanması mikrobun yayılmasını engellemek için yapılan uygulamalardandır. Salgın yerlerinde gübrelerin tarlalarda kullanılması kesinlikle yasaklanmış, dışarıdan kaldırılan gübreler yakılmış veya derin çukurlara gömülmüştür. Yakma, tütsüleme, kireçleme ve badana yanında asit, kükürt, klor ve soda gibi çeşitli kimyevi karışımlarla ahırlar, yemlikler ve su kapları sıhhi temizlik işlemlerine tabi tutulup mikroptan arındırılmaya çalışılmıştır. Bütün bunların ahaliye ilan edilip, emre aykırı hareket eden olursa 100 kuruştan 1.000 kuruşa kadar veya altın bazında belirlenen nakit ceza ile beraber üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılmaları, taşradaki idarecilerin baytarlara gerekli yardımı yapmaları ve kordonların muhafazası için yeteri kadar zabıta memuru bulundurulması zorunludur.⁹⁷

⁹⁷ BOA., DH.MKT., 1762/73, (4 Safer 1308/19 Eylül 1890); BOA., BEO., 2829/212118, (22 Rebî'ü'l-evvel 1324/16 Mayıs 1906); BOA., BEO., 2829/212119, (22 Rebî'ü'l-evvel 1324/16 Mayıs 1906); BOA., DH.MKT., 1083/17, (30 Rebî'ü'l-evvel 1324/24 Mayıs 1906); BOA., BEO., 2835/212623, (2 Rebî'ü'l-âhir 1324/26 Mayıs 1906); BOA., DH.MKT., 2632/13, (21 Ramazan 1326/17 Ekim 1908); Osman Nuri, "İle-i Sâriye'yi Dünya Yüzünden Kaldırmanın Çaresi", *Mecmûa-i Fünûn-ı Baytarîye*, 1/7, (1 Kanunievvel 1324/14 Aralık 1908), s. 207; MMZC., İ. 71/C. 1, (30 Mart 1326/12 Nisan 1910); BOA., DH.İD., 106/11, (12 Cemâzi-yel-âhir 1331/19 Mayıs 1913); "Veba-i Bakarîye Karşı İttihazı Lazım Gelen Tedabire Dair", *Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmûası*, 6/58-60, (29 Şubat 1331/13 Mart 1916), s. 564-565; "Siğir Vebası ve Hakkında İttihazı

Bu tür tedbirler yanında veba-i bakarî salgınlarına karşı etkili bir kanun çıkarılmamış ve sıhhi güvenlik tedbirleri tamamen uygulanamamıştır. Bu nedenle kapsamlı bir kanun hazırlanıp şurayı devlete müzakereye sunulmuştur.⁹⁸ Yine Osmanlı Devleti ile sınırı olan veya ticaret yapılan bir ülkede veba-i bakarî salgınının ortaya çıktığı durumlarda, içeriği Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanununda da yer alan, her türlü hayvan ve ürünlerinin ülkeye girişinde uygulanacak tedbirleri içeren 19 maddelik bir talimatname hazırlanıp Ticaret ve Ziraat nazırının imzasıyla 19 Mart 1914'de yürürlüğe konulmuştur.⁹⁹ Her şeye rağmen uzunca bir süre salgınların önüne geçilememesi ve her fırsatta bir yerde çıkması üzerine tedbirler açısından uygulamada yetersizlikler olduğu görülmüştür. Belirli aralıklarla Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati gündeme gelmiş, tedbirler ve cezalandırma usulü bakımından müzakere edilmiş, madde sayısı değişse bile etkili ve uygulanabilir bir kanun çıkarılmak istenmiştir. Bu kanun layihası 1914 yılında 45 madde olarak hazırlanıp meclise sunulmuş fakat muhtemelen savaş ortamında mecliste görüşme fırsatı olmamıştır. Nihayet 1918 yılında Meclisi Mebusan'da, bu zamana kadar alınan her türlü tedbir, uygulama ve yaptırımlar da gözönünde bulundurularak, 29 maddelik Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati maddeler halinde görüşülüp oylanarak kabul edilmiştir. Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısından kanunun çıkarıldığı 1918 yılı sonlarına kadar ülkede çok sayıda hayvan, veba-i bakarî salgınları nedeniyle telef olmuş, devlet ve ahali ekonomik olarak büyük bir zarara uğramıştır.¹⁰⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti topraklarında 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yoğunlaşan veba-i bakarî salgınlarına karşı çeşitli sıhhi tedbirler alınmış ancak duyarsızlık ve ihmaller, ülke içinde hastalığın yayılmasını etkilerken salgınlarla mücadelede başarısızlığın başlıca nedenleri maddi imkansızlıklar, yetişmiş eleman eksikliği ve etkili bir kanunun uygulanamamasıdır. Hastalığın uluslararası boyutta taşınıp bulaşması ve yaygınlık göstermesinde geçmişte savaş ve göçler etkili olurken 19. yüzyılda bunların yanında ulaşım imkanlarının gelişmesi üzerine uluslararası boyutta yapılan ticaret ve taşımacılık aracılığı ile bulaşma süreci hız kazanmıştır.

Lazım Gelen Tedabir (Veba-i Bakarî)", s. 74-83; Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanın*, s. 114-115; Tedbirler için ayrıca bkz. Z. Özlü, "Vebâ-yı Bakarî ve Zâtülceb", s. 103-109.

⁹⁸ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanın*, s. 115; *MMZC.*, İ. 87/C. 1, (16 Nisan 1327/29 Nisan 1911).

⁹⁹ "Veba-i Bakarî Hudud Zabıta-i Sıhhiyesi", *Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmûası*, 4/35-36, (28 Şubat 1329/13 Mart 1914), s. 841-846.

¹⁰⁰ "Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati", *Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmûası*, 4/33-34, (31 Kanunievvel 1329/13 Ocak 1914), s. 730-745; *MMZC.*, İ. 10/C. 1, (2 Teşrinisâni 1334/2 Kasım 1918).

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu tüm olumsuzluklara rağmen özverili çalışmalar ile hastalığın etkeni ve aşı keşfedilmiş ancak mali kaynak yetersizliği çalışmaların önündeki en büyük engel olmuştur. Büyük çaplı sığır ölümleri üzerine et, süt, peynir, deri ve boynuz gibi ürünlerin üretimi düşerken tarım üretimi de olumsuz etkilenmiştir. Özellikle tarım ile bütünleşmiş öküzlerin ölümü üzerine ahali, çift ve düven sürececek, kağnyı çekecek asıl güç unsurunu bu salgınlarda yitirmiş ve işgücü kaybına uğramıştır. Üretimdeki düşüş, hayvanlar ve ürünleri ile tarım ürünlerinin fiyatlarının yükselmesine neden olduğu gibi tarım ve hayvancılık ağırlıklı bir gelire sahip olan ahali ile devleti ekonomik açıdan oldukça yıpratmış ve enflasyonu tetiklemiştir. Aynı zamanda salgınlar, hayvan cinslerini de doğrudan etkileyip bunların bozulmasına ve yozlaşmasına neden olmuştur.

Hayvancılık sektörü, bütün dünyada, her dönemde olduğu gibi günümüzde de insanların beslenmesi ve giyim kuşama açısından gerekli bir üretim alanıdır. Bunun için ulusal ve uluslararası alanda hayvan sağlığının korunması önemli olup 18. yüzyılda yoğunlaşan veba-i bakarî salgınları, açılan okullarla çağdaş veterinerlik kurumunun oluşturulmasına ve bundan bir asır sonra uluslararası hayvan sağlığı kongrelerinin toplanıp hastalıkla mücadelede bilgilerin paylaşılması ve hayvan sağlığının korunması alanındaki gelişmelere ivme kazandırmıştır.

Kaynakça**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Kaynakları**

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.), (Dosya No/Gömlek No): 66/4906; 216/16175; 520/38978; 525/39374; 1176/88157; 1209/90669; 1216/91177; 1437/107760; 2317/173730; 2456/184135; 2456/184159; 2490/186731; 2705/202844; 2784/208772; 2829/212118; 2829/212119; 2835/212623.

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı (DH.HMŞ.), (Dosya No/Gömlek No): 19/77; 21/51.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.), (Dosya No/Gömlek No): 85/30; 102/41; 102/42; 106/7; 106/11.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Ekleri (DH.İ.UM.EK.), (Dosya No/Gömlek No): 13/65; 72/67; 73/47; 81/24.

Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye-Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH.MB.HPS.), (Dosya No/Gömlek No): 144/5.

Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye-Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı (DH.MB.HPS.M.), (Dosya No/Gömlek No): 8/86.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), (Dosya No/Gömlek No): 7/45; 33/46; 308/55; 1083/17; 1144/42; 1299/78; 1386/59; 1389/122; 1399/84; 1567/46; 1572/54; 1580/70; 1590/75; 1597/91; 1598/82; 1604/21; 1609/20; 1609/116; 1619/70; 1625/15; 1652/139; 1653/36; 1663/104; 1667/108; 1672/31; 1674/46; 1679/5; 1685/96; 1692/68; 1715/79; 1717/6; 1726/56; 1750/121; 1755/100; 1758/65; 1762/73; 1773/23; 1775/113; 1793/154; 1800/87; 1820/40; 1840/40; 1879/20; 1879/84; 1912/19; 1912/121; 1984/45; 2038/49; 2040/30; 2188/13; 2586/34; 2586/50; 2632/13; 2648/85.

Dahiliye Nezareti Mubaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ.), (Dosya No/Gömlek No): 114/6.

İrade Orman ve Maadin (İ.OM.), (Dosya No/Gömlek No): 5/1316Ca-3; 5/1316Ca-4; 5/1316B-4.

Yıldız Perakende Evrakı Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı (Y.PRK.TNF.), (Dosya No/Gömlek No): 2/50; 3/8.

Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC.), *İnikad/Celse (İ./C.)*: 10/1, (2 Teşrinisâni 1334); 35/1, (22 Kânunusani 1326); 63/1, (5 Mart 1334); 71/1, (30 Mart 1326); 73/1, (21 Mart 1334); 87/1, (16 Nisan 1327); 87/2, (16 Nisan 1327); 88/1, (18 Nisan 1327); 88/2, (18 Nisan 1327).

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanın*, Haz. Mehmet Çetin Börekçi, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Baytar Armenak, "Veba-i Bakarî Serumü Müessir'dir", *Mecmûa-i Fünûn-ı Baytariye*, 1/10, (15 Kanunisanı 1324/28 Ocak 1909), s. 302-304.
- Baytar Nikolaki, "Veba-i Bakarî Serumü ve Tedavi-i Bi-l-masl", *Mecmûa-i Fünûn-ı Baytariye*, 1/3, (1 Teşrinievvel 1324), s. 79-85.
- DİNÇER, Ferruh, "Türkiye'de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerinde Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 26/3-4, (1979), s. 1-13.
- Doktor Nicolle, "Veba-i Bakarî Serumü", *Ceride-i Baytariye ve Ziraiye*, 1/1, (1 Teşrinisanı 1315/13 Kasım 1899), s. 9-11.
- "Emraz-ı Sâriye Zuhurunda Mazbata ve Cedvelin Suret-i Tanzim İrsaline ve Marazın Zuhur ve İndifâ ve Tarz-ı İhbarına Dair Tarifnamedir", *Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmûası*, 6/49-51, (31 Mayıs 1331/13 Haziran 1915), s. 78-80.
- ERK, Nihal, "Veteriner Tababeti Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 4/3-4, (1957), s. 139-144.
- ERK, Nihal, "Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerine Yeni Araştırmalar I", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 6/1-2, (1959), s. 80-85.
- ERK, Nihal, "Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerine Yeni Araştırmalar II", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 6/3-4, (1959), s. 281-287.
- ERK, Nihal, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 10/3-4, (1963), s. 221-237.
- ERK, Nihal, "İlk Türk Bakteriyologlarından Adil Mustafa", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 15/1, (1968), s. 24-28.
- ERK, Nihal, "A Short History of Rinderpest in Turkey", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 22/3-4, (1975), s. 75-78.
- "Erzurum Vilayeti Hayvanat-ı Bakarîyesinin Islah ve Teksiri", *Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmûası*, 4/29-30, (31 Ağustos 1329/13 Eylül 1913), s. 495-502.
- GÜRTÜRK, Selahattin-FİNCİ, E.-BURGU, İ., "Yurdumuz Sığırlarında Sığır Vebası Üzerine Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 21/1-2, (1974), s. 102-113.

- KARLIKAYA, Esin, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Uygulanan Aşı ve Serumlar ile Bunların Üretildiği Kuruluşlar”, *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 16/3, (1999), s. 167-178.
- KIRBIYIK, Kasım, “Baytarlık”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 5, (1992), s. 278-282.
- KÖKSAL, Osman, “Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/2, (2009), s. 333-363.
- Osman Nuri, “Veba-i Bakariye Dair Neşrolunan Taharriyat”, *Mecmûa-i Fünûn-ı Baytariye*, 1/6, (1 Teşrinievvel 1324/14 Kasım 1908), s. 172-182.
- Osman Nuri, “İlel-i Sâriye’yi Dünya Yüzünden Kaldırmanın Çaresi”, *Mecmûa-i Fünûn-ı Baytariye*, 1/7, (1 Kanunievvel 1324/14 Aralık 1908), s. 193-207.
- ÖZLÜ, Zeynel, “19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti’nde Veterinerlik Mesleği ile İlgili Bir Değerlendirme”, *Belleten*, LXXVI/275, (2012), s. 239-260.
- ÖZLÜ, Zeynel, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti’nde Hazırlanan İki Risale: Vebâ-yı Bakari ve Zâtülcenb”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12/23, (2014), s. 99-114.
- “Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedabir (Veba-i Bakari)”, *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmûası*, 7/61-63, (31 Mayıs 1332/13 Haziran 1916), s. 59-83.
- Simon Küçükof, “Veba-i Bakari Hakkında Muallim Arluan’ın Bir Raporu”, *Mecmûa-i Fünûn-ı Baytariye*, 1/12, (15 Şubat 1324/28 Şubat 1909), s. 378-379.
- Subhi Edhem, *Nevsâl-i Baytari*, Ağob Matyosyan Matbaası, Dersaadet 1334.
- “Suriye Vilayetinin Emval-i Umumiye-i Hayvaniyesi”, *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmûası*, 4/28, (30 Haziran 1329/13 Temmuz 1913), s. 373-383.
- URMAN, Hüseyin K.-ÖZCAN, H. Cahit-ARDA, Mustafa-BUHARALILAR, Namık-TANZER, Fikret, “Sığır Vebasının Klinik ve Patolojik Yönleri Üzerinde Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 20/4, (1973), s. 586-611.
- “Veba-i Bakariye Karşı Tedabir”, *Mecmûa-i Fünûn-ı Baytariye*, 1/4, (15 Teşrinievvel 1324/28 Ekim 1908), s. 115.
- “Veba-i Bakari Hudud Zabıta-i Sıhhiyesi”, *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmûası*, 4/35-36, (28 Şubat 1329/13 Mart 1914), s. 841-846.
- “Veba-i Bakariye Karşı İttihazı Lazım Gelen Tedabire Dair”, *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmûası*, 6/58-60, (29 Şubat 1331/13 Mart 1916), s. 563-565.
- “Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati”, *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmûası*, 4/33-34, (31 Kanunievvel 1329/13 Ocak 1914), s. 730-745.